

Innhold

- 6** Historikeren Uredd forsker og evig student – Intervju med Hilde Henriksen Waage
12 Ex libris *Norsk biografisk leksikon* – Et verk man «med fordel» kan lese (av Morten Haave)
18 Håvard Brede Aven Vårens masteroppgaver ved UiO

PÅ TEMA

Dannelse og fristelse

- 22** Hilde Andrea Nysether Student og superintendent – Katolikken som ble luthersk skolereformator
30 Odd Arvid Storsveen Ikke bare fyll og spetakkel – Det glade studentertid på Henrik Wergelands tid
36 Kari H. Nordberg Ungdom og seksualitet – Om en students seksualforskning tidlig på 1970-tallet.
43 Aslaug Mølmen Kvinnelige pionerer ved Trondhjem Tekniske Læreanstalt (TTL)
52 Per Bonde Hansen Historiestudentene og samfunnet – Noen hovedtrekk i studentenes faglige interesse for samfunnet i perioden 1991–2011

Solidaritet og aktivisme

- 62** Halvor Meling Idekamp og «meningstyranni» i mellomkrigstidens Norske Studentersamfund
70 Janne Cathrin Lillenes Swedish Students' and Academics' Reactions to the Closure of the University of Oslo in November 1943
78 Anilton Paulina Delgado Rød Fronts tiår i Det Norske Studentersamfundet
82 Efrosyni Panayiotou Tuition Fees and the Role of University Students in British Society

UTENFOR TEMA

- 90** Odd Gunnar Skagestad Riksakten av 6. august 1815 – Norgeshistoriens viktigste mellomstatlige avtale?

BOKMELDINGER

- 102** Sverre Mørkhagen – *Drømmen om Amerika: innvandringen fra Norge 1825–1900* (anmeldt av Henrik Mathiesen)
105 Arvid Bryne – *Krig og sannhet. Langelandsaken og landssvikoppgjøret* (anmeldt av Morten Haave)
108 Tore Skeie – *Jomfruen fra Norge* (anmeldt av Ole Kristian Håtveit)
110 Bernt Roughtvedt – *Dødsspillet. En biografi om motstandsmannen Gregers Gram* (anmeldt av Morten Haave)
112 Uta Gerhardt og Thomas Karlauf (red.) – *The Night of Broken Glass: Eyewitness Accounts of Kristallnacht* (anmeldt av Marina Djurovic Andjic)

- 114** Quiz

UTENFOR TEMA

Odd Gunnar Skagestad

*Riksakten av 6. august 1815 –
Norgeshistoriens viktigste
mellomstatlige avtale?*

En bronsestatue av Karl XIII av Sverige (Karl II i Norges kongerekke), innviet 5. November 1821 i Kungsträdgården i Stockholm. Kunstneren er Erik Gustaf Göthe. Foto: Hølger Ellgaard

RIKSAKTEN AV 6. AUGUST 1815: **Norgeshistoriens viktigste mellomstatlige avtale?**

Budskapet som målbæres i overskriften er ikke selvinnlysende, heller ikke ukontroversielt. Sterke argumenter kan føres i marken for å kåre Kalmarunionen av 1397 som norgeshistoriens viktigste. Det var fremfor alt dette aktstykket som la grunnlaget for fedrelandets gradvise undergang, den såkalte «firehundreårsnatten» med selvstendighetstapet fra 1537, som vedvarte frem til det nasjonale gjenreisningsverket i 1814. Men dersom vi med «viktigste» sikter til avtaler som har innebåret positive konsekvenser for landets og nasjonens utvikling, så forsvarer Riksakten nøkternt å kunne regnes blant de gunstigste internasjonale eller mellomstatlige avtaler som Norge noensinne har inngått.

ODD GUNNAR SKAGESTAD
*Mag.art. i statsvitenskap
Universitetet i Oslo*

Et underkommunisert aktstykke

Desto mer forunderlig er det å konstatere hvor lite kjent eller påaktet denne avtalen er i folks bevissthet – vel å merke ikke bare blant «folk flest», men også i de mest relevante fagmiljøer (så som historikere, statsvitere og stats- og folkerettsjurister), samt blant folkeopplysere forøvrig. I Cappelens store 15-binds norgeshistorie fra 1970-årene er Riksakten således ikke engang nevnt noe sted.¹ I Aschehougs norgeshistorie fra 1990-tallet (et ruvende 12-bindsverk) er Riksakten såvidt omtalt med en tre til fire setninger et par steder.² Og om det så gjelder Johs. Andenæs' klassiker *Statsforfatningen i Norge*, så er Riksakten her avspist med én eneste setning.³ Til forskjell skal imidlertid nevnes at i referanseverket *Norsk utenriks- og politikk historie*, er Riksakten presentert i en ryddig om enn kortfattet form,⁴ og verket inneholder likeledes enkelte referanser til Riksakten i øvrige relevante tekstavsnitt.

Vi nærmer oss 2014 – et år som vil stå i Grunnlovsjubiléets tegn. Det vil være et år hvor vi nødvendigvis også vil bli påminnet om at 200 år er passert siden etableringen av den norsk-svenske personalunionen – en konstruksjon og en tilstand som skulle vare frem til unionsoppløsningen i 1905. Dette åremålet vil derfor også være en passende anledning til å se nærmere på hva denne – senere så utskjelte – unionen egentlig bestod i, herunder hva som var unionens grunnlag og rammer, juridisk og politisk så vel som i praktisk henseende. I så måte står Riksakten sentralt – både hva angår unionens etablering, dens implementering og forløp, og med hensyn til dens oppløsning. Formålet med foreliggende artikkel er både å minne om dette faktum, samt å tydeliggjøre hvilken avgjørende betydning dette aktstykket skulle få som grunnlag og garanti for Norges status som fri og uavhengig nasjon og selvstendig statsdannelse.

Riksaktens plass i unionens etablering og dens oppløsning

2014 vil være året hvor vi skal fortelle oss selv og hverandre hva 17. mai har betydning – og fortsatt vil bety – for oss som lever i dag, og for dem som kommer etter oss. Vi vil oppleve at en skjellsettende sekvens i Norges historie gjenfortelles, omkontekstualiseres og tabloidiseres for å passe inn i de rådende virkelighetsforståelser og selvbilder, i pakt med våre nasjonale overle-

veringer og myter – de gamle, nedarvede så vel som dagens politisk korrekte.⁵ Blant de mest interessante mytene eller «godtkjøpsforestillingene» finner vi slike som ble aktivisert i forbindelse med oppløsningen i 1905 av den norsk-svenske personalunion, og som ble gjenfortalt i 2005 under hundreårsmarkeringene for unionsoppløsningen.⁶

Én slik myte er forestillingen om at Norge i 1905 frigjorde seg fra Sverige og vant sin selvstendighet.⁷ Denne oppfatningen må forstås som et uttrykk for et gammelt nasjonalt traume – en underlegenhetsfølelse med røtter tilbake til dansketiden og ydmykelsen fra

Kieltraktaten i 1814, som bestemte at Norge skulle *avstås* til Sverige. Under unionsstridighetene fra 1890-tallet og frem til 1905 ble dette tankegodset utnyttet i den agitasjonen som terpet på det nedverdiggende i at «Norge var underlagt Sverige». Dette var – og er – en forestilling basert på den feiloppfatning at grunnlaget for unionen nettopp var Kieltraktaten og dens bestemmelser. Hvilket faktisk ikke var tilfelle: Grunnlaget for unionen var ikke Kieltraktaten, men Riksakten av 6. august 1815 – et dokument som stadfestet unionens

frivillige karakter og ned til hver minste detalj fastslo de to statenes fullstendige jevnbyrdighet, likestilling og selvstendighet.

En annen myte som i denne sammenheng er av særlig interesse, er forestillingen om at unionsoppløsningen fant sted ved Stortingets beslutning 7. juni 1905. Stortingetsvedtaket var viktig nok, men var likevel kun et første skritt i den prosessen som ledet til at unionen ble oppløst, formelt og reelt. Poenget her er at unionen var basert på en avtale – Riksakten – mellom *to parter*. Dersom denne skulle bringes til opphør, måtte begge parter medvirke – og fortrinnsvis i samsvar med de regler som de to partene hadde fastsatt for en slik eventualitet. Kort fortalt skjedde dette 16. oktober 1905, hvoretter Oscar II den 26. oktober 1905 abdiserte fra sitt embete som norsk konge. Først da var unionsoppløsningen et fullbyrdet faktum.

Riksakten – forhistorie og tilblivelse

Forhistorien hadde i korte trekk et forløp som følger:⁸ Sveriges krav om at Norge skulle underkaste seg den svenske kongen Carl XIII som norsk konge, var basert

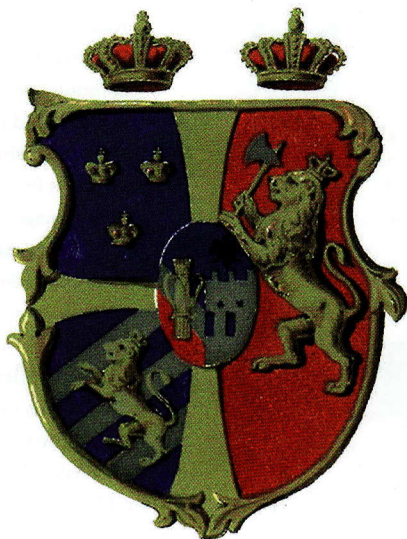
”Grunnlaget for unionen var ikke Kieltraktaten, men Riksakten av 6. august 1815.”

på Kieltraktatens bestemmelser, og stod således i motstrid med det norske selvstendighetskrav, slik dette var kommet til uttrykk i Grunnloven av 17. mai 1814 og valget av prins Christian Frederik til norsk konge. Kravet om at Kieltraktaten skulle oppfylles lå således til grunn for at Sverige (med støtte fra de europeiske stormakter) under ledelse av den svenske kronprinsen og militære øverstkommanderende Carl Johan, den 26. juli gikk til krig mot Norge. Denne forutsetningen lå likeledes i utgangspunktet til grunn for den svenske posisjon ved den våpenhvileavtalen som ble inngått i Moss 14. august 1814 mellom Norges interimregjering og den svenske kongen, den såkalte Mossekonvensjonen. I og med Mossekonvensjonen var imidlertid etablering av en union mellom Norge og Sverige blitt et prosjekt som de to parter forhandlet om å realisere, om enn ikke nødvendigvis basert på Kieltraktaten eller dens forutsetninger.

Mossekonvensjonen innebar at kong Christian Frederik godtok å avstå fra den norske tronen og å returnere til Danmark. Til gjengjeld måtte den svenske kongen aksepterte den norske Grunnloven, med nødvendige endringer for å tilpasse den til en personalunion med Sverige, samt at alle endringer skulle godtas av Stortinget. Det gjenstod å bli enige om de nærmere modaliteter, som utover høsten skulle bli gjenstand for hektisk politisk aktivitet. I denne ekstraordinære situasjonen måtte det derfor også på kort varsel velges et storting – det såkalte «overordentlige Storting», som kom sammen 7. oktober.⁹ Den 10. oktober abdiserte Christian Frederik. Prinsippvedtak om å inngå i union med Sverige ble fattet av Stortinget den 20. oktober. Parallelt med arbeidet i Stortinget ble det i kulissene ført uformelle – om enn høyst reelle – forhandlinger mellom interimregjeringen og de svenske representantene, som oppholdt seg i Christiania, men som stod i nærmest løpende kontakt med Carl Johan. Kronprinsen fulgte forhandlingene tett fra okkupert område (Fredrikshald/Fredrikstad), hvor han oppholdt seg med sin hær. Et hovedkrav fra Stortinget og de norske forhandlerne var at unionen ikke på noen som helst måte skulle reflektere noen anerkjennelse av Kieltraktatens bestemmelser eller forutsetninger, men fullt ut skulle være en frivillig overenskomst basert på en gjensidig anerkjennelse av de to staters suverene og likeverdige stilling. Dette ble, om enn i utgangspunktet temmelig motstrubende, ak-

septert fra svensk side. Utfallet ble således at Stortinget den 4. november fattet vedtak om en revidert grunnlov, og deretter umiddelbart valgte Carl XIII til konge av Norge.¹⁰

Dermed var den norsk-svenske personalunion en realitet, iallfall «i prinsippet». Unionen var imidlertid en konstruksjon uten annet innhold enn at de to land nå hadde en felles konge. Noen nærmere bestemmelser som regulerte forholdet mellom de to unionspartene fantes ikke, utover at det for Norges vedkommende var foretatt visse endringer i grunnlovsteksten. Disse var for det meste av redaksjonell karakter, som en konsekvens av den ene bestemmelsen av substansiell art – nemlig at det nå bestod en union mellom Norge og Sverige som to selvstendige, likeberettigede riker. De rettslige vilkår som dette medførte, var således inntatt i Grunnloven.

Det felles norsk-svenske unionsvåpenet Oscarshall. Kilde: Wikimedia Commons

En avtale mellom to parter

I forhold til unionen og dens eventuelle innhold hadde imidlertid den norske grunnlov og dens bestemmelser kun karakter av en ensidig viljeserklæring. For å kunne bli en realitet, forutsatte dette at også de svenske statsmakter for sitt vedkommende ville vedta

tilsvarende bestemmelser, og gi dem plass i den svenske forfatningslov. Hvorvidt dette faktisk ville skje, var ikke nødvendigvis gitt på forhånd. Ei heller var det opplagt hvordan eller i hvilken form det eventuelt ville gjøres. Det skulle bli en prosess som kom i gang på kongens initiativ, en prosess som involverte de to lands respektive lovgivende organer – henholdsvis Stortinget og den svenske stenderforsamling (Sveriges rikes stender) – og som ble slutført ved kongelig sanksjonering.

Den 12. april 1815 fremla kongen (i egenskap av svensk konge) en proposisjon for de svenske riksstendene, hvor han henledet deres oppmerksomhet på de bestemmelsene i den norske grunnloven, som kunne sies å vedrøre direkte de unionelle rettsforhold samt om nødvendig å kreve Sveriges samtykke. Riksstendenes konstitusjonelle utskott, en komité, som fikk saken til behandling, bifalt proposisjonens innhold i ett og alt. Utskottet mente videre at samtlige unionelle bestemmelser som her ble fremhevet, burde gis forfatningsmessig gyldighet i Sverige. Det ble imidlertid foreslått at de ikke skulle inntas i den svenske grunnloven, men samles og inntas som en særskilt forfatningslov for unionen. En slik forfatnings-

lov – en såkalt *riksakt* – skulle så gjelde for begge rikene under ett. Det ble bifalt av stendene, og i henhold til dette ble det utarbeidet et utkast til et slikt aktstykk. Utkastet ble forelagt Stortinget og de svenske riksstendene, og ble vedtatt av begge – enstemmig og så godt som uten debatt. Det forhold at Stortingets vedtak var enstemmig, må ses i lys av at tekstens innhold i det alt vesentlige, var en ren avskrift av de bestemmelsene som allerede i forveien hadde fått sin plass i Grunnloven. At også de svenske riksstender enstemmig skulle akseptere utkastet, var i utgangspunktet ingen selvfølge. Hvorfor dette likevel skjedde, kan man ha ulike forklaringer på. Her skal kun konstateres at slik ble det.

Stortinget fattet sitt vedtak 31. juli, mens stendenes vedtak fant sted 6. august. Dermed var de to lands innbyrdes konstitusjonelle forhold både formelt og i realiteten blitt regulert ved inngåelse av en mellomstatlig traktat, som for ettertiden skulle bli kjent som *Riksakten av 6. august 1815*. Den endelige ratifisering av traktaten fant sted 26. august samme år, ved at Kongen sanksjonerte de vedtak som var blitt fattet av henholdsvis Stortinget og Sveriges rikes stender.¹¹

Riksaktens materielle bestemmelser

I Kunnskapsforlagets *Store Norske Leksikon* finner vi

Kalligrafisk avskrift av Riksakten.

Utført av Daniel Bernhard Brandt (1795–1864).

Dobbelt folioformat, 51 x 41 cm, skrevet på 24 blad, paginert I–XLVII, gjennomdratt og beseget med Stortingets segl. Side 1–25 inneholder Riksaktens tekst og stortingsrepresentantenes underskrifter, side 26–47 inneholder de svenske stenderrepresentantenes underskrifter i vanlig rekkefølge: adel, geistlighet, borgere, bønder. Ratifikasjonen til Carl 13. er på siste side.

Kilde: Stortingsarkivet, nr. 13 i Indre arkiv.

Riksakten omtalt i følgende ordelag:

Riksakten, unionstraktat av 6. august 1815 mellom Norge og Sverige om behandlingsprosedyren for de konstitusjonelle spørsmål som måtte avgjøres av de to unionsland i fellesskap, bl.a. om kongevalg og formynderregjering. Flere av Riksaktens 12 paragrafer var uklart formulert, og i unionstiden oppstod det derfor mange norsk-svenske tvister om fortolkningen; flere viktige unionsspørsmål var heller ikke berørt. Riksakten opphørte ved stortingsvedtaket 7. juni 1905.¹²

Her finner man flere merkverdigheter. Opplysningen om at Riksakten omhandlet behandlingsprosedyren for de konstitusjonelle spørsmål som måtte avgjøres av de to unionsland i fellesskap, er korrekt – så langt den rekker. Dette gjelder således samtlige paragrafer f.o.m. § 3 t.o.m. § 9.¹³

Når det imidlertid fremholdes at «flere av Riksaktens 12 paragrafer var uklart formulert», er det vanskelig å finne belegg for en slik påstand. Det som tvert om preger mange av paragrafene, er at de er omstendelig formulert, hvilket innebærer et til dels snirklete språk (for så vidt i tråd med dens tids skikk), men som nettopp derfor medfører en høy presisjonsgrad – altså noe annet enn uklarhet.

Når det videre hevdes at «[...]i unionstiden oppstod det derfor [min uthevelse] mange norsk-svenske tvister om fortolkningen», er det også vanskelig å finne belegg for denne påstanden. Visst var unionstiden preget av en rekke norsk-svenske tvister (for eksempel stattholderstriden, flaggstriden, vetostriden og konsulatstriden – for å nevne noen av de mest alvorlige), men det er ikke kjent at noen av disse skulle bunne i uenighet om fortolkningen av Riksakten.

Setningen «flere viktige unionsspørsmål var heller ikke berørt» er likeledes egnet til å skape et inntrykk av en mangel, svakhet eller lyte. Dermed underkommuniseres det forhold at det fra norsk side nettopp var et over-

ordnet mål at Riksakten skulle være en minimalistisk konstruksjon, som kun skulle inneholde slike materielle bestemmelser som fulgte av den omstendighet at de to land hadde et felles statsoverhode. Det var ikke i norsk interesse å la Riksakten berøre «flere viktige unions-spørsmål» enn de absolutt nødvendige.

Den siste setningen i *Store Norske Leksikons* omtale – at «Riksakten opphørte ved stortingsvedtaket 7. juni 1905» – er i beste fall et uttrykk for en politisk partsoppfatning, som ikke deles av noen rettslærde.¹⁴

Det mest bemerkelsesverdige ved leksikonets omtale av Riksaktens innhold, er imidlertid utelatelsen av dens uten sammenligning viktigste bestemmelser, som står å lese i § 1, samt i innledningen i dokumentet (preambelen). Likesom de operative paragrafer – om enn i enda høyere grad – er preambelen omstendelig og snirklete formulert, men budskapet er entydig: Unionen er ikke kommet til ved våpenmakt, men ved fri overbevisning. Og i § 1 heter det som følger: «Kongeriget Norge skal være et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhængig Rige, forenet med Sverige under een Konge. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk».¹⁵ Dette var Riksaktens hovedinnhold, og det var dette som utgjorde det styrende element for Norges rettslige og politiske status gjennom de påfølgende 90 år.

Riksaktens betydning for Norge

Om grunnlaget for unionsinngåelsen uttalte kongen, da han 12. april 1815 fremla sin proposisjon, følgende: «Eders konung hälsar Eder, prydd med en ny krona, gifven, som den han erhöill af Eder, af ett fritt folks hand».¹⁶ Den svenske kongen hadde dermed gått inn på den norske argumentasjonen, at unionen var frivillig, og ikke tvunget frem av Kieltraktaten. Prinsippet om full jevnbyrdighet og likestilling mellom unionspartene ble utdypet nærmere i proposisjonen, hvor kongen (gjengitt i datidens norske språkdrakt) gjorde de svenske stendene delaktig i følgende betraktninger:

Naar tvende folk frivilligen underkaster sig samme styrelse, bør enhver anledning til forskjjel i henseende til den fælles regent med største omhu ryddes af veien. I modsat fald vil forbundet tidlig eller sildig vorde brudt og enten det ene folk snart undertrykke det andet eller og ved deres voldsomme adskillelse ny sæd lægges i gemytterne til bitre og for aarhundreder fjernende uenigheder. Dersom mangel af opmærksomhed paa disse af erfaringen bekræftede grundsætninger næsten altid har medført betænkelige følger for dem, som have vægret sig ved at lyde deres krav, hvor meget mere fordredes ikke deres anvendelse nu, da der var spørmaal ikke alene om at stifte en skandinavisk magt af tvende frie, længe

fiendtlige folk, men tillige hurtigere at fremme indbyrdes tillid og oprigtigt venskab. Til opnaaelsen af dette formaal maatte ved bestemmelsen af de tvende folks fælles rettigheder en fuldkommen jevnlighed mellem dem finde sted, uden hensyn til deres folkemængde eller til landenes produktion.¹⁷

I disse forblommede vendingene målbar kongen det som skulle være unionens styrende prinsipp, så å si i preambulær form. De to lands likestilte status i unionen skulle enn videre komme til uttrykk ikke bare «i prinsippet», men ble nedfelt i hver enkelt av Riksaktens operative paragrafer – så å si ned til hver minste detalj. Så å si, men ikke fullt ut. En viss asymmetri var uunngåelig, noe som avspeiler enkelte praktiske hensyn og forhold. For eksempel heter det i § 10 at «Det bør være en ufravigelig Regel, at den umyndige Konge gives tilstrækkelig Undervisning i det Norske Sprog». Noen tilsvarende regel om at kongen også skulle undervises i svensk, ble det åpenbart ikke ansett som påkrevet å inkludere.

For Norge må Riksakten betegnes som det maksimalt tenkelige gunstige resultat. Med inngåelsen og vedtagelsen av Riksakten oppnådde Norge at det nasjonale frigjøringsverket som riksforsamlingen på Eidsvoll hadde utført 17. mai 1814, i hovedsak skulle bli stående – kun med de mindre grunnlovsendringer som måtte til, som følge av den omstendighet at landet fikk felles statsoverhode med Sverige. Både i selve Riksakten og i de forberedende forhandlinger og aktstykker, samt i kongens ovensiterte presentasjon, ble det gjort uttrykkelig klart at Sverige hadde frafalt sine tidligere påstander om overhøyhet over Norge basert på Kieltraktaten. Det ble uten forbehold erkjent at unionen måtte være bygget på prinsippet om full jevnbyrdighet og likestilling mellom de to rikene.

Sammenfatningsvis betydde Riksakten således at Norges to viktigste krav til unionsinngåelsen ble innfridd fullt ut:

Det ble endelig fastslått at unionen ikke var basert på Kieltraktaten eller dens forutsetninger. Hva forholdet mellom de to unionspartene angikk, var Kieltraktaten således i realiteten erklært å være død og maktesløs.

Norges status som et fritt, selvstendig, udelelig og uavhengig kongerike ble utvetydig stadfestet. Likeledes ble Norges status som fullt ut likestilt unionspart – og ikke på noen måte «underlagt Sverige» – uttrykkelig anerkjent.¹⁸

Det var dette – en løsning som knapt noen, ved inngåelsen av Kieltraktaten halvannet år tidligere, kunne ha

tenkt seg ville være mulig – som skulle bli grunnlaget for den norsk-svenske unionen. At dette likevel ble mulig – at det i 1814/1815 ikke ble noen realunion mellom de to land på den skandinaviske halvøy, men en personalunion på likestilt grunnlag – skyldtes en rekke omstendigheter og momenter som ikke skal drøftes nærmere her.¹⁹

Utenriksvesenet – et ikke-tema

Et tema som ikke ble særlig inngående regulert i Riksakten, men som ble selve brekkstangen for unionsoppløsningen i 1905, gjaldt utenriksstyringen og utenriksrepresentasjonen. Nettopp dette forhold har undertiden – også i vår egen tid – vært gjenstand for enkelte misforståelser. Eksempelvis kunne en profilert kronikør for noen få år siden opplyse at «I Riksakten av 1815 – dokumentet der unionen mellom Norge og Sverige ble formalisert – var det nedfelt at det var det svenske utenriksdepartementet som skulle forvalte utenriksstjernen for de to landene».²⁰ Noe slikt står ikke å lese i Riksakten. Det avsnittet i Riksakten, som forøvrig på sparsomt vis, omhandler utenrikske anliggender, inneholder tvert imot formuleringer som i omhyggelig detalj fastslår de to parters fullstendige likestilling i håndteringen av utenriksaker.

Konstitusjonelle aspekter

Som bemerket foran, skulle det bli en vesentlig nyanse mellom de former som de to landene valgte med hensyn til å inkorporere Riksakten i sin egen lovgivning. Mens Norge således hadde inntatt Riksaktens bestemmelser i selve Grunnloven, fikk Riksakten for Sveriges vedkommende status som en separat avtale – en særskilt forfatningslov i tillegg til den svenske grunnloven. Det svenske motivet var øyensynlig at man mente at landets grunnlov burde være uforanderlig og stå fast til alle tider, følgelig ville det med den konstruksjonen som ble valgt være enklere eventuelt å utvirke endringer i Riksakten, om man så måtte ønske. Fra norsk side var holdningen den motsatte: Frykten for eventuelle endringer i retning av en tettere union førte til at det overordentlige Storting føyet til en § 12 som grunnlovsfestet Riksakten. På den måten bandt Norge seg til uforanderlighet.

Aschehougs store norgeshistorie fra 1996 nevner Riksakten i ytterst sparsomme vendinger, men hadde funnet plass til følgende karakteristik: «Riksakten hadde på norsk side status som grunnlov, og klausulene kunne derfor bare endres etter de strenge reglene som gjaldt grunnlovsforandringer. Dette bidrog til å låse unions-samarbeidet i en tvangstrøye [min uthevelse].»²¹ En slik vurdering er urimelig, og gir inntrykk av å bunne i en normativ oppfatning av hvilke formål Riksakten, etter vedkommende historikers mening, burde fremme.

I den grad partene var positivt interessert i å utvikle noe «unions-samarbeid», utgjorde ikke Riksakten noe påviselig hinder for et slikt samarbeid, det være seg av praktisk art eller nedfelt i eventuelle likelydende lover.

Revisjons spørsmålet

Spørsmålet om revisjon av Riksakten skulle likevel aktualisere seg, ved flere anledninger. I Stortingets nettutstilling «Stortinget og unionen med Sverige» omtales Riksakten blant annet i følgende ordelag: «Riksakten kom til i all hast, akkurat som den norske grunnloven, og viste seg snart å være et utilstrekkelig dokument for regulering av forholdet mellom unionsparterne».²² Det kan være grunn til å stille et kritisk spørsmål ved denne fremstillingen. En sak for seg tør være at en behandlingsmåte som i dag – med vår tids krav til høringsprosesser og så videre – kan fortone seg som «i all hast», ikke var like opplagt for to hundre år siden. Det empiriske grunnlag for den normative formuleringen «viste seg snart å være et utilstrekkelig dokument» må videre sies å være temmelig tynt. I realiteten ble det kun ved én anledning nødvendig å foreta en revisjon av Riksakten, idet det i 1845 ble foretatt noen mindre redaksjonelle endringer.²³ I hovedsak dreiet disse seg om tekstlige forenklinger og terminologiske moderniseringer, som for eksempel at ukurante stillingsbetegnelser som «statssekretær» og «hofkansler» utgikk.

Tre ganger ble det imidlertid nedsatt særskilte norsk-svenske unionskomitéer med oppdrag å foreslå endringer i Riksakten. Disse avleverte sine forslag i henholdsvis 1844, 1867 og 1898. Forslaget fra 1. unionskomité ble henlagt av de to lands regjeringer uten nærmere behandling.²⁴ Forslaget fra 2. unionskomité til revisjon av Riksakten ble avgitt 29. august 1867, og skulle vise seg å bli det mest alvorlige anslaget mot Riksaktens integritet.²⁵ Da komitéen la frem sitt ambisiøse forslag til en ny rettslig konstitusjon som skulle erstatte Riksakten, stod unionen foran et veiskille. Forslaget inneholdt detaljerte bestemmelser om utvidelse og konsolidering av de fellestatlige anliggender, og sementerte dessuten på enkelte områder en svensk overhøyhet i forholdet mellom rikene. Da forslaget kom til votering i Stortinget, var spørsmålet om man på norsk side var villig til å gå i retning av en forbundsstat i stedet for et statsforbund, og i hvilken grad det stadig sterkere norske krav om den absolutte likestilling, *inter pares*, var et forhandlingstema. Mange mente at forslaget ville føre til at det ville måtte opprettes et unionsparlament. Senere tids analyse av argumentasjonen fra de ulike aktører i diskusjonen om forslagens skjebne, viser at de indirekte konsekvensene av en vedtagelse langt ville kunne overgå de direkte følger.²⁶ Så skulle imidlertid ikke skje. Forslaget ble tatt opp av Stortinget og Riksdagen i 1871, men avvist begge steder. Den 3. unionskomité avsluttet

**”At Riksakten i realiteten
forble uendret, betydde også
en seier for det norske
politiske prosjekt, slik dette
var blitt konsipert på Eidsvoll
i maidagene 1814.”**

sitt arbeid ved å legge frem fire betenkninger og forslag, hvorav ingen samlet et flertall i komitéen. Utfallet her ble at spørsmålet om videre forhandlinger på grunnlag av komitéens arbeid, ble henlagt i sammensatt statsråd 21. oktober 1898.²⁷

En styrt avvikling

At Riksakten i nærmest uendret stand skulle overleve 90 års union med skiftende politiske konjunkturer og til dels tilspissede stridigheter, sier adskillig om hvor robust dette dokument var – og hvor slitesterkt og velegnet det var for sitt/sine formål. At Riksakten i realiteten forble uendret, betydde også en seier for det norske politiske prosjekt, slik dette var blitt konsipert på Eidsvoll i maidagene 1814. I den grad nasjonsbygging utgjorde kjernen i dette prosjektet, var Riksakten en av de viktigste byggsteinene. Da unionen til slutt ble oppløst, skjedde det heller ikke på grunn av uenighet med hensyn til Riksakten eller dens fortolkning.²⁸ Som nevnt tidligere, er det en seiglivet nedarvet forestilling – som ble sementert i forbindelse med 100-årsmarkeringen i 2005 – at unionen med Sverige ble oppløst i og med Stortingets vedtak 7. juni 1905. Som en politisk hensiktserklæring og oppsigelsesvarsel skulle 7. juni-vedtaket ganske visst få en irreversibel karakter – men det gjenstod fortsatt å oppheve Riksakten, som et forutseende overordentlig Storting i 1815 hadde sørget for å få inkorporert i landets grunnlov. I Riksaktens § 12 het det således uttrykkelig at den «ikke kunde forandres uden paa den samme i § 112 foreskrevne Maade». Uansett hvor gode Stortingets hensikter måtte være, og hvor sterk dets legitimitet enn var, så forsvant ikke Riksakten av seg selv. Skulle den oppheves, måtte det skje i henhold til regulær prosedyre for grunnlovs-

endringer. Dernest var Riksakten en avtale mellom to parter – det vil si at begge måtte medvirke for å bringe den til opphør.

Grunnloven fastslo at endringsforslag ikke kunne vedtas før etter at det i mellomtiden var blitt holdt valg til Stortinget. Med hensyn til opphevelsen av Riksakten ble denne regelen ikke fulgt. Her tok Stortinget åpenbart en «snarvei» av noe tvilsom karakter, men som under omstendighetene kanskje kunne forsvares som «konstitusjonell nødrett».

Man slapp imidlertid ikke unna forpliktelsene i forholdet til unionspartneren Sverige. Løsningen ble at partene møttes til forhandlinger i Karlstad, det stedet som var bestemt i Riksakten hvis det ikke fantes noen arveberettiget prins, og en ny felles konge skulle velges. Utfallet av forhandlingene ble det såkalte Karlstadforliket 24. september 1905. Dermed var veien åpen for at de to lands parlamenter kunne ta stilling til spørsmålet om opphevelsen av Riksakten. Formelt skjedde dette ved at Stortinget 9. oktober med 101 mot 16 stemmer godkjente Karlstadforliket, mens den svenske riksdags begge kamre den 13. oktober godkjente Karlstadforliket enstemmig. Den 16. oktober bifalt likeledes Riksdagens begge kamre en kongelig proposisjon om opphevelse av Riksakten for Sveriges vedkommende, samt en bemyndigelse for kongen til på Sveriges vegne å anerkjenne Norge som en fra unionen med Sverige adskilt stat.²⁹ Dermed kunne opphevelsen av unionen få sin endelige stadfestelse ved kong Oscar IIs abdikasjon 26. oktober, og et 90 års i hovedsak vellykket (men ikke lenger formålstjenlig) fornuftsekteskap var brakt til en ryddig avslutning. ❀

NOTER

- 1 Mykland (red.), *Norges Historie*.
- 2 Dyrvik og Feldebæk, *Mellom brødre 1789-1830*, s. 174, 205.
- 3 Andenæs, *Statsforfatningen i Norge*, s. 40.
- 4 Bjørge, Rian og Kaartvedt, *Selvtendighet og union. Fra middelalderen til 1905*, s. 237-238.
- 5 Brottveit og Aagedal, «Kampen om fortida. Unionsjubileet som nasjonal identitetspolitikk», s. 79-106; og «Kunsten å jubilere. Dyrekjøpte erfaringer fra unionsjubileet», s. 118-134.
- 6 Kulturdepartementet, *Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS: Heftet Verdensborger i forvandling*, samt artiklene «Hva skjedde i 1905?», «Folkeavstemningene i 1905» og «Kampen om styreform i Norge»; Hegge, «Da Norge jaktet på en konge»; Grimstad og Dalen, «Norske republikanere leser ikke Fantomet»; Oslo Byes Vels kvartalskrift *St. Hallvard*, lederartikkelen «Statsformen, reklamen og sjøsiden», nr. 3, 2005: 2-3.
- 7 Hegge, «Endelig fri», s. 11-13.
- 8 Basert på fremstillingen i de angjeldende avsnitt i historiske standardverker, hvorav spesielt skal fremheves Sars, *Norges Historie*, s. 74-144; Mykland, *Kampen om Norge 1784-1814*, s. 361-476; Dyrvik og Feldebæk, *Mellom brødre*, s. 156-165; Ræder, *Historien i fortellinger*, s. 75-79.
- 9 Om benevnelsen «det overordentlige Storting», se Mykland, *Kampen om Norge*, s. 457.
- 10 Koht, *Norsk dagbok hundre aar efterpaa*, s. 472.
- 11 *Rigs-Act, oprettet imellem Norges Riges Storting og Sveriges Riges Stænder, indeholdende Bestemmelse af de imellem begge Riger opkomne Constitutionelle Forhold: sanctioneret af Hs. Majestet Kongen den 26de August 1815*.
- 12 Aschehougs og Gyldendals *Store Norske Leksikon*, s. 473.
- 13 Blant disse omhandler § 3, § 6, § 7, 1.-4. ledd, samt § 8 saksjonsspørsmål herunder kongevalg og formynderregjering.
- 14 Se f.eks. Castberg, «7. juni-vedtaket var i strid med folkeretten».
- 15 *Riigs-Act*, § 1.
- 16 Gjengitt i Sars, *Norges Historie*, s. 145.
- 17 Sars, *Norges Historie*, s. 145.
- 18 Seip, *Utsikt over Norges historie*, s. 58.
- 19 For en nærmere drøftelse skal spesielt vises til Maseng, *Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer*, s. 308-313.
- 20 Hegge, «Vi stevner frem...», s. 12.
- 21 Dyrvik og Feldebæk, *Mellom brødre 1780-1830*, s. 174.
- 22 Artikkelen «Riksakten – den andre grunnloven», fra nettutstillingen *Stortinget og unionen med Sverige*.
- 23 Riksaktvedtaket 11. mars 1845, sanksjonert 2. april 1845.
- 24 Bjørge, Rian og Kaartvedt, *Selvtendighet og union*, s. 272-273.
- 25 Paulsen, *Den hypotetiske unionen*.
- 26 Paulsen, *Den hypotetiske unionen*.
- 27 For en nærmere fremstilling av den 3. unionskomité's arbeid, se Eike, «*Et uklart produkt av frykt og politisk intrige*», s. 11-12, 91-92.
- 28 Man kunne fristes til å si: Snarere tvert imot, idet den saken som utløste den prosessen som i 1905 kulminerte med unionsoppløsningen, var «lydrikepunktene» – seks av punktene i den svenske regjeringens 20-punkt-forslag – som stod i sterk motstrid med Riksaktens ånd og bokstav.
- 29 Sars, *Norges Historie*, s. 294-295.

LITTERATURLISTE

- Andenæs, Johs. *Statsforfatningen i Norge* (tredje reviderte utgave). Oslo, 1962.
- Andenæs, Tønnes (red.). *Grunnloven vår (En utgave for selvstudium)*. Universitetsforlaget, Oslo, 1964.
- Aschehougs og Gyldendals *Store Norske Leksikon*. Bd. 11, 2. utg. Kunnskapsforlaget, Oslo, 1988.
- Bjørge, Narve, Øystein Rian og Alf Kaartvedt. «Selvtendighet og union. Fra middelalderen til 1905». Bd. 1 i *Norsk utenrikspolitikkens historie*. Universitetsforlaget, Oslo, 1995.
- Brottveit, Ånund og Olaf Aagedal. «Kampen om fortida. Unionsjubileet som nasjonal identitetspolitikk». I *Sosiologi i dag*, 3/2005.
- Brottveit, Ånund og Ånund Aagedal. «Kunsten å jubilere. Dyrekjøpte erfaringer fra unionsjubileet». I *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2/2006.
- Castberg, Frede. «7. juni-vedtaket var i strid med folkeretten». I *Arbeiderbladet*, 7. juni 1955.
- Dyrvik, Ståle og Ole Feldebæk. *Mellom brødre 1780-1830*. Bd. 7 i Knut Helle (red.), *Aschehougs Norgeshistorie*, Oslo, 1996.
- Eike, Øystein. «*Et uklart produkt av frykt og politisk intrige. De unionelle forhandlinger 1895-98*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo, våren 2001.
- Grimstad, Carl-Erik og Erik Dalen. «Norske republikanere leser ikke Fantomet». I *Samtiden*, 2/2005.
- Hegge, Per Egil. «Vi stevner frem...». I *Levende Historie* (spesialbilaget «Dramaet 1905»), 1/2005.
- Hegge, Per Egil. «Da Norge jaktet på en konge». I *Aftenposten*, 7. februar 2005 (trykket opp på ny i samme avis 1. juni 2005).
- Hegge, Per Egil. «Endelig FRI». I *Verdensborger i forvandling* (se Kulturdepartementet), 2005.
- Grunnloven, *Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814*, Lovdata: Lov-1814-05-17 (ISBN 82-504-1000-9); <http://www.lovdata.no/all/nl-18140517-000.html>.

Koht, Halvdan. *Norsk dagbok hundre aar efterpaa*. Aschehoug & Co., Kristiania, 1914.

Kulturdepartementet, *Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS*: Heftet *Verdensborger i forvandling*, samt artiklene «Hva skjedde i 1905?», «Folkeavstemningene i 1905» og «Kampen om styreformene i Norge» (<http://www.hundrearsmarkeringen.no/1905/>; http://www.nb.no/baser/1905/tema_folk.html; og http://www.nb.no/baser/tema_kamp.html).

Maseng, Einar. *Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer*. Bd. 1-3. Universitetsforlaget, Oslo, 2005.

Mykland, Knut (red.). *Norges Historie*. Bd. 1-15. J.W. Cappelens forlag, Oslo, 1976-1980.

Mykland, Knut. *Kampen om Norge 1784-1814*. Bd. 9 i Mykland (red.), *Norges Historie*. J.W. Cappelens forlag, Oslo, 1978.

Neumann, Iver og Halvard Leira. *Aktiv og avventende. Utenriks-tjenestens liv 1905-2005*. Pax forlag, Oslo, 2005.

Omang, Reidar. *Norsk utenrikssteneste. Grunnleggende år*. Gyldendal, Oslo, 1955.

Paulsen, Haakon Riisberg. *Den hypotetiske unionen*. Retts-historiske studier nr.15, Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, 2005; http://www.jus.uio.no/iot/forskning/publikasjoner/skriftserien/gammel_liste/sammendrag/or_2005.html.

Riigs-Act, oprettet imellem Norges Riges Storthing og Sveriges Riges Stænder, indeholdende Bestemmelse af de imellem begge Riger opkomne Constitutionelle Forhold: sanctioneret af Hs. Majestæt Kongen den 26de August 1815. Grøndahl, Christiania, 1815; <http://wgate.bibsys.no/gate/SHOW?objid=932573916&cbib=UBO&dang=N>.

«Riksakten – den andre grunnloven», artikkel fra nettutstillingen *Stortinget og unionen med Sverige*, lastet ned 29. mai 2013 fra nettstedet <http://stortinget1905.no/main.php?modul=1&h=6>.

Sars, J.E. *Norges Historie*. 6. bd første del (1814-1884), H. Aschehoug & Co., Kristiania, 1913.

Seip, Jens Arup. *Utsikt over Norges historie*. 3. utg. Gyldendal, Oslo, 2002.

St. Hallvard, Oslo Byes Vels kvartalskrift, 3/2005, lederartikkelen «Statsformen, reklamen og sjøsiden».